

BÜYÜK TAARRUZ'UN KALPGÂHI: 4'ÜNCÜ KOLORDU (26-30 AĞUSTOS 1922)

Güzin ÇAYKIRAN

(Doktor)

<https://orcid.org/0000-0002-8524-8405>
guzincaykiran@gmail.com

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire
Başkanlığı Ankara / Türkiye

Geliş Tarihi: 10.07.2022

Kabul Tarihi: 25.02.2023

Özgün Makale

DOI: 10.46953/askeritarih.1143023

Öz: Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) muzafferiyetle sona erdikten sonra şimdi sıra Yunan ordusunun Anadolu'dan atılmasına gelmişti. Bu minvalde Türk ordusu, zaman kaybetmeksizin taarruz hazırlıklarına başlamıştı. Taarruz hazırlığı yaklaşık 10,5 ay sürmüş ve hazırlıklar kapsamında gruplar kolordulara çevrilmiş, ordular kurulmuş ve Türk ordusuna kati neticeyi verdirecek olan Sad Taarruz Planı hazırlanmıştı. Plana göre cephenin sıklet merkezi Afyon'un güneyi idi. Yunan ordusuna darbe buradan indirilecekti. Bu plan çerçevesinde ordunun büyük bir kısmı Afyon güneyine hareket ettirilmişti. Hareket eden kuvvetlerden biri de 4'üncü Kolordu idi. Kolordu, Afyon'un güneyinde cephenin kalpgâhından cepheyi yarma görevi almış ve 26 Ağustos 1922'de taarruz başladığında cepheyi yaran ilk kuvvetlerden (5'inci Kafkas Tümeni) biri olmuştu. Ayrıca Büyük Taarruz'dan sonra Yunan Başkomutanı olarak atanan General Trikupis, 4'üncü Kolordu bölgesinde 5'inci Kafkas Tümeni tarafından esir edilmişti.

Çalışmada Büyük Taarruz'da 1'inci Orduya bağlı 4'üncü Kolordunun cephe faaliyetleri ele alınmıştır. Bu faaliyetler, Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivinden temin edilen arşiv belgeleri, Millî Savunma Bakanlığının Türk İstiklal Harbi Serisi ve literatürde yer alan çeşitli kaynaklarla anlatılmaya çalışılmıştır. Araştırmada nitel yöntem kullanılarak kaynaklar analiz edilmiş ve çalışma ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Meydan Muharebesi, Sad Taarruz Planı, Büyük Taarruz, Başkomutan Muharebesi, 4'üncü Kolordu, Albay Kemalettin Sami Bey, Harp Tarihi.

CENTER OF THE ARMY IN THE GREAT OFFENSIVE: 4TH ARMY CORPS (26-30 AUGUST 1922)

Abstract: Following the victory gained in the Pitched Battle of Sakarya (23 August-13 September 1921), the time had come for the removal of the Greek Army from the Anatolian territory. In this manner, the Turkish Army started preparations for an attack without losing time. These preparations lasted for approximately 10,5 months. In this

context, the groups were turned into army corps, armies were formed and the *Sad* plan of attack was prepared, which would yield the decisive outcome for the Turkish Army. According to the plan, the center of mass of the front was the south of Afyon. The blow against the Greek army would be struck from that direction. Within the frame of this plan, a great part of the army was moved to the south of Afyon. Among the moving forces was the 4th Army Corps. The Army Corps was assigned the task of breaking through the center of the army at the front in the south of Afyon and turned out to be among the first forces (the 5th Caucasian Division) breaking through the front at the beginning of the attack on 26 August 1922. Furthermore, General Trikupis, commissioned as the Greek Commander-in-Chief following the Great Offensive, was taken prisoner by the 5th Caucasian Division in the area of the 4th Army Corps.

This study examines the frontal activities of the 4th Army Corps affiliated to the 1st Army in the Great Offensive. Based on the archival documents taken from the archives of the Archives and Military History Department of Turkish Ministry of National Defence (MND), the studies included in the MND Collection of Turkish War of Independence and various works in the literature, this study tries to analyze and put forward the above-mentioned frontal activities by using the qualitative method.

Key Words: Pitched Battle of Sakarya, *Sad* Plan of Attack, Great Offensive, Pitched Battle of the Commander-in-Chief, 4th Army Corps, Colonel Kemalettin Sami Bey, War History.

Giriş

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusu, 13 Eylül 1921 tarihi itibarıyla Sakarya Nehri'nin batısına atılmış durumdaydı. Türk ordusu buradan Yunan ordusunu takip ve tenkil harekâtı ile Eskişehir-Afyon hattına kadar sürmüştü.¹ 1-8 Ekim 1921'de Güzelim Dağı muharebelerinden² sonra ise Türk ordusu, Sakarya Nehri'nin kuzeybatısından itibaren Çatalcabaşı Tepesi-Alpuköy-Seyitgazi-Afyon hattında yeni mevzi tutmuştu. Sonra ise batı ve güneye biraz daha ilerleyerek Sinirlitepe-Güzelim Dağı-Küçük Kaleciksisivrisi-Tınaztepe-Kılıçarslanbeli-Ahır Dağı-Toklusivrisi hattına

¹ MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE); İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 2.

² Güzelim Dağı Muharebeleri için bk. Ahmet Timural, Rauf Atakan, Alişan Berktaş ve Cevdet Timur; *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, Ks. 5, Kitap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973, s. 392-398.

yerleşmişti.³ Türk ordusu yeni mevzisine yerleşirken diğer taraftan da Batı Cephesi'nde ordunun teşkilatına dair yeni düzenlemeler yapılmıştı. Bunlardan ilki, Grup Komutanlıklarının *kolordu* teşkilatı altında yeniden düzenlenmesiydi.⁴ Sonrasında ise Batı Cephesi, *iki orduya* taksim edilmişti.⁵ Bu kapsamda 7 Ekim 1921'de 1'inci Ordu teşkil edilmiş ve 1'inci, 4'üncü, 2'nci ve 5'inci Kolordularla 8'inci ve 6'ncı Tümenler bu orduya bağlanmıştı. 19 Kasım 1921'de de 2'nci Ordu kurulmuş⁶ ve ordu, 2'nci Kolordu, Bağımsız 8'inci, 16'ncı ve 17'nci Piyade Tümenleri ile 1'inci Süvari Tümenini emrine almıştı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ordusunun temelleri de burada atılmış oluyordu.⁷ 22 Aralık 1921'de 4'üncü Kolordu tekrardan 2'nci Ordu, 2'nci Kolordu da cephe komutanlığının emrine girmişti. 8'inci Tümen de 1'inci Orduya bağlanmıştı. Bunlardan 16'ncı ve 17'nci Tümenlerden 6'ncı Kolordu kurulmuş, bu Kolordu ile 3'üncü Kolordu, 2'nci Orduya bağlanmıştı. 5'inci Süvari Kolordusu da Batı Cephesi Komutanlığı emrine girmişti. Bu teşkilat değişiklikleri yanında Yunan ordusuna karşı yapılacak taarruzun planı da ortaya çıkmaya başlamıştı. Sad adıyla anılan bu taarruz planı, daha 15 Ekim 1921'de Genelkurmay Başkanlığının bir direktifiyle Batı Cephesi Komutanlığına bildirilmişti.⁸

Sad Taarruz Planı'nın esası, cephenin sıklet merkezini Afyon mıntikasında toplamaktı. Çünkü Yunan ordusu için bu bölge (Çiğiltepe'den Belentepe'ye kadar) asıl mukavemet hattı idi.⁹ Sad Planı'na göre 12 günlük bir yürüyüş ve yığılmaktan sonra 1'inci Kolordu Sandıklı batısında Emirhisar bölgesinde, 4'üncü Kolordu Sandıklı-Çalköy civarında, 3'üncü Kolordu Şuhut-Başören bölgesinde toplanmış olacaktı. Harekât da bu toplanmaya göre şekillenecekti. Zira General Anastasios Papulas komutasındaki Yunan ordusu; 1'inci Yunan Kolordusu Çal-Çivril-Ahat-Ahır Dağı-Güzelim Dağı hattında, 2'nci Yunan Kolordusu Ayazın-Akin hattında ve 3'üncü Yunan Kolordusu Seyitgazi-Kırgız Dağı-Danişment-Bozdağ-Bilecik-İznik Gölü-Gemlik hattında savunma düzeninde bulunmaktaydı. Neticede Yunan ordusunun 2/3'ü Afyon güney bölgesinde toplanmıştı.¹⁰ Bu minvalde Yunanların sıklet merkezine 16'ncı, 17'nci Piyade Tümenleri ile 1'inci Süvari Kolordusu Eskişehir güneyinde Yunanları tespit ederken Emirdağ batısında bulunan 2'nci Kolordu, Çavdarlı-Doğanlar arasındaki bölgeden

³ Tevfik Ercan; "Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruza Hazırlık ve 26 Ağustos 1926", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 103.

⁴ İSH-Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 10.

⁵ İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 82-3.

⁶ Ercan; s. 104.

⁷ Selim Erdoğan; *Büyük Taarruz*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 9.

⁸ Özden Çalhan; "Büyük Taarruz Öncesi Askerî Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 69-73.

⁹ İzzettin Çalışlar; *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2007, s. 24.

¹⁰ Erdoğan; s. 132.

Güzelim Dağı istikametinde cepheyi yaracaktı. Esas kuvvetlerle de Sandıklı bölgesinde bulunan Afyon Grubu (1'inci, 3'üncü, 4'üncü Kolordular ile 6'ncı Piyade, 2'nci ve 14'üncü Süvari Tümenleri) Afyon'un batısından Altıntaş istikametine Yunan kuvvetlerini kuşatacak, Çivril'de bulunan 3'üncü Süvari Tümeni ile de Uşak istikametinde bu kuşatmayı genişletecekti.¹¹ Afyon batısından yapılacak bir taarruzla Yunan ordusunun İzmir ile ulaşımının kesilmesi düşünülmüş ve bunun için de asıl taarruz grubunu, Yunan cephesinin batı kanat açığından Uşak-Banaz kesimindeki demir yoluna yöneltmekle Yunan ordusunun yok edilebileceği öngörülmüştü. Bu amaç doğrultusunda Türk ordusunun büyük bir kısmı, lojistik bakımından Konya-Afyon demir yoluna yanıştırılmak istenmişti.¹² 3 Aralık 1921 itibarıyla Sad Taarruz Planı çerçevesinde 16 tümenli Türk ordusunun 13 tümeni Afyon çevresinde toplanmış durumdaydı. Türk ordusunun hareketine bakarak 12 tümenli Yunan ordusu da Eskişehir ve Afyon'da iki gruba ayrılmış durumda dokuz tümeni ile Afyon çevresine toplanmıştı.¹³ Fakat kışın yaklaşması ve ordunun eksiklerinin tamamlanması için gereken süre göz önüne alındığında şimdilik taarruzun uygulanması askıya alınmıştı. Taarruz planlandığı zamanda uygulanmamış fakat bu süre içerisinde Türk ordusu, taarruza aralıksız hazırlanarak her an taarruz olacakmış gibi teyakkuzda kalmış, eksiklerini tamamlamış, cephesini takviye etmiş, ikmal yollarını kuvvetlendirmiş ve birliklerinin eğitimini tamamlamıştı.¹⁴ Bu süreçte Konya âdeta bir eğitim merkezi hâline gelmişti.¹⁵

Görüldüğü üzere Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra yapılan *bütün hazırlıklar*, taarruzun yapılacağı yer, taarruz planı ve diğer hazırlıklar açısından Büyük Taarruz'un esasını teşkil etmektedir.¹⁶ Türk ordusu yaklaşık 10,5 ayını bu hazırlıklarla geçirmiş ve Ağustos 1922 itibarıyla hazırlıkların son aşamasına gelmiş bulunuyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa taarruz planını görüşmek üzere 27 Temmuz 1922'de Akşehir'e gelmişti. Burada Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 1'inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa (Korgeneral Sakallı), 2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki (Orgeneral Subaşı) Paşa ile Büyük Taarruz'un planı üzerine çalışmışlardı. 28 Temmuz'da ise ordu

¹¹ Plan, Sad adını Arap alfabesindeki sad harfinin (sembol) şifre olarak kullanılmasından almakta olup Sandıklı'nın sad harfi ile başlamasından dolayı taarruz planının adı Sad olarak belirlenmişti. Çalhan; s. 70.

¹² Şükrü Erkal; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C 2, Ks. 6, Kitap 1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 63.

¹³ İbrahim Artuç; *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986, s. 12.

¹⁴ Erkal; 1994, s. 69-70.

¹⁵ Erdoğan; s. 145-154.

¹⁶ Sad Taarruz Planı için bk. Ayfer Özçelik; "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 101. Hüsni Özlü; "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı" ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi", *Büyük Taarruz'un 90.Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 935-958.

birlikleri arasında yapılan bir futbol maçı bahane edilerek 1'inci, 4'üncü ve 5'inci Kolordu komutanlarıyla bir araya gelinmiş ve planın son şekli, komutanlar arasında mütalaa edilmişti. Bu toplantıdan sonra taarruz planı gereği, birliklerin *güneye yürüyüşü kararı* hayata geçirilmiş ve bu minvalde Akarçay kuzeyindeki 2'nci Kolordunun güneye, sıklet merkezi bölgesine alınmasına karar verilmişti.¹⁷ Bu kapsamda 2'nci Kolordu üç tümeniyle yani 24.500 asker, 5.000 at, 2.300 öküz-eşek-deve ve 48 topuyla 90-100 km yol yürüyerek Şuhut bölgesine gelecek ve ihtiyat görevi yapmak üzere 1'inci Ordu emrine girecekti. Aynı şekilde 2'nci Ordu emrinde bulunan Albay Kemalettin Sami Bey (Korgeneral Gökçen),¹⁸ komutasındaki 4'üncü Kolordu da üç tümeniyle 50-60 km yol katederek 1'inci Ordu emrine girecek ve Afyon güneyindeki cepheyi teslim alacaktı. Özetle İsmet Paşa'nın Batı Cephesi kuvvetleri, hemen hemen tamamıyla harekete geçecek kimi atlı kimi yaya dağ tepe aşır yeni yerlerine gidecek, yeniden tertiplenecek ve mevzilenecekti.¹⁹

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ordusunun son hazırlıklarını denetlerken 30 Temmuz 1922'de Yunanlar, İzmir'de İyonya Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş ve bütün gece, bu devletin kuruluşu kutlanmıştı. Güya kurulan bu devlet, "Türkler ve Yunanlar arasındaki düşmanlığı sona erdirecek bir bağ kuracaktı." Nitekim 2 Ağustos 1922'de İtilaf devletleri, bu devletin kurulmasına karşı çıkarak Yunanistan'a bir nota vermiş ve bölgenin durumunun Türklerle müttefikler arasında yapılacak barış görüşmeleriyle belirleneceğini beyan etmişlerdi.²⁰

Komutanlar toplantısından sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya dönmüş ve hazırlıkların 25 Ağustos 1922'ye kadar tamamlanmasını emretmişti. Taarruz planı çerçevesinde İsmet Paşa'nın emriyle ilk yürüyüş emri, 14 Ağustos 1922'de başladı. Koca birlikler kısım kısım harekete geçmiş ve 24 Ağustos akşamına kadar bütün intikaller ve tertiplenmeler bitmişti. Kesintisiz 10 gün süren bu *on binlerin hareketi* büyük bir gizlilikle başlamış ve bitmişti. Yürüyüşler gece boyunca parça parça ve zaman olarak da kademeli yapılmış gündüz herhangi bir hareket gösterilmemişti. Birlikler çekirge gibi gece boyunca biri içeriye zıplarken

¹⁷ Şükrü Erkal; "TBMM Hükümetinin Büyük Taarruz Öncesi Barış Girişimleri ve Sonucu", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 61.

¹⁸ Kemalettin Sami; 1884'te Sinop'ta doğdu. 27 Mayıs 1905'te Mühendishane-i Berrî-i Hümayunu bitirdi. Sonra Harp Akademisine girdi ve 1 Eylül 1908'de buradan kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Sonrasında Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 22 Kasım 1920'de de İstanbul'dan kaçır Ankara'ya geldi. 4 Mayıs 1921'de albay rütbesinde 4'üncü Grup Komutanı olarak Türk İstiklal Harbi'ne katıldı. 15 Nisan 1934'te de vefat etti. Necati Ökse, Nusret Baycan ve Salih Sakaryalı; *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 245-247.

¹⁹ Artuç; s. 74-75.

²⁰ Erdoğan; s. 143.

diğeri onun yerine hoplamıştı.²¹ Birliklerin intikallerinde en ufak ses dahi çıkmaması için topların ve ikmal kollarındaki arabaların tekerlerine, eratların çarık ve ayakkabılarına çaputlar sarılmıştı.²² Dolayısıyla Yunan birlikleri zamanında bu hareketi fark edememişlerdi. Fark ettiklerinde tarih, 25 Ağustos 1922'yi göstermekteydi.²³

Nitekim Büyük Taarruz öncesinde Batı Cephesi; 1'inci ve 2'nci Ordular, Kocaeli Grubu ve Süvari Kolordusundan teşkil edilmişti. Afyon-Konya demir yolunun kuzeyinden 2'nci Ordu, güneyinden de 1'inci Ordu Yunan kuvvetlerine karşı aynı anda taarruza geçecekti. Cephenin sıklet merkezi, 1'inci Ordu bölgesi idi ve Batı Cephesi'ne bağlı kuvvetlerin büyük çoğunluğu da bu ordu bölgesinde toplanmış hâldeydi.²⁴ Bu bölgede 1'inci Ordu, dokuz piyade (dört tümenli 1'inci ve 4'üncü Kolordular²⁵ ve Bağımsız 6'ncı Tümen) ve üç süvari tümeniyle 5'inci Süvari Kolordusu, sıklet merkezi Kaleciksisvrisi ile Çiğiltepe arasında olmak üzere Afyon-Toklusivrisi hattına taarruz edecek ve Yunanların İzmir ile irtibatını kesecek²⁶ ve Yunan kuvvetleri, bu iki ordu arasında esir edilecekti.²⁷

25 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Afyon / Kocatepe'ye çıkarak cepheyi ve birlikleri gözden geçirmişti. Akşama doğru Şuhut'a vardığında Dadak'ta 1'inci Kolordu Karargâhından geçerken Kolordu Komutanı Albay İzzettin Bey (Orgeneral Çalışlar) ile görüşmüştü. Albay İzzettin, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'yı "*büyük bir kararın sonucunu bekleyen çok ciddi bir heybet içindeydi*" şeklinde tasvir etmektedir. Paşa, Albay İzzettin Bey'e hatırını sorarak taarruzun nasıl sonuçlanacağı hakkında fikrini almak istemişti. İzzettin Bey, "*Güvenimiz çoktur; bununla birlikte yakınımızda ve yanımızda bulunuyorsunuz. Galibiyeti mutlaka kazanırız.*" cevabını vermiştir.²⁸ Evet, Türk ordusunun Başkomutanı ordusunun yanındaydı. 5 Haziran 1922'de Yunan ordusuna başkomutan olarak atanıp İzmir'e gelen General Yorgo Hacıanestis ise muharebeyi İzmir'den idare edemeyecekti.

²¹ Artuç; s. 78. Ercan; s. 109-110.

²² Erdoğan; s. 206.

²³ *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi*; Askerî Tarih Dairesi Yayınları, Atina, 1967, (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi-Daktilo Eserler), s. 729.

²⁴ Nusret Özselçuk; "30 Ağustos Zaferi ve Atatürk", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 57.

²⁵ Asıl taarruz, bu kolordular bölgesinde (Şuhut-Afyon yoluyla Sandıklı-Afyon arasından Afyon yönüne) uygulanacaktı. Hüseyin Kabasakal; "Türk İstiklal Harbi'nin Büyük Taarruz Planı ve Zamanı Üzerinde Başkomutanlık ve Üst Komutanlık Katında Yapılan Tartışmalar", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 92.

²⁶ Erkal; 1994, s. 75.

²⁷ İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 82-3.

²⁸ Çalışlar; s. 42.

Batı Cephesi'nde Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Büyük Taarruz için askerî hazırlıklar devam ederken Ankara Hükûmeti de dış politikada diplomatik hamleler yapmaktaydı. Bu minvalde ilk olarak Sovyet Rusya egemenliği altında bulunan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan (Kafkas Cumhuriyetleri) ile Ankara Hükûmeti arasında 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla Türkiye-Sovyet Rusya sınırı kesin olarak çizilmişti. Sonra ise Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Fransa ile başlamış olan barış görüşmeleri nihayete ermiş ve 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmayla Fransız kuvvetleri, Güney Cephesi'nden çekilmeye başlamıştı. Bu diplomatik gelişmelerden sonra Doğu ve Güney Cephesi'nde bulunan birlikler, Büyük Taarruz için Batı Cephesi'ne kaydırılacaktı.²⁹ Ayrıca bu dönemde İngiltere ile 23 Ekim 1921'de Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşması yapılmıştı.³⁰ Yine 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştı.³¹ Görüldüğü üzere Millî Mücadele'de askerî başarılar elde ettikçe dış politikada da Ankara Hükûmetinin tanınırlığı artmaktaydı.

Çalışmada Sakarya Meydan Muharebesi'nde 4'üncü Grup adıyla muharebeye katılan 4'üncü Kolordunun Büyük Taarruz'daki (Afyon-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi ve Başkomutan Muharebesi) faaliyetleri ele alınmıştır. Zira söz konusu muharebelerde 4'üncü Kolordu, Batı Cephesi'nin *sıklet merkezindeydi*. Ayrıca Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan Muharebesi'ni 4'üncü Kolordu Karargâhından idare etmiş ve Kolordu Komutanı Kurmay Albay Kemalettin Sami Bey, Paşa'nın emirlerini bahtiyar bir şekilde³² yerine getirmişti. Diğer taraftan da takip harekâtı sırasında Yunan ordusu başkomutanı olarak atanan General Nikolaos Trikupis, 4'üncü Kolorduya bağlı 5'inci Kafkas Tümeni bölgesinde esir edilmişti. Bundan dolayı 4'üncü Kolordunun Büyük Taarruz'daki faaliyetlerinin ön plana çıkarılması amaç edinilmiştir. Çalışmanın başlıca kaynağını MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivinden temin edilen Batı Cephesi Harp Ceridesi oluşturmaktadır. Ayrıca Millî Mücadele'ye katılmış komutanların kaleme aldıkları Türk İstiklal Harbi serisindeki çalışmalar ve diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır. Söz konusu belge ve bilgiler, nitel yöntem ile analiz edilerek çalışma ortaya konulmuştur.

İlave olarak döneminde kaleme alınmış muhtelif eserler ve arşiv belgelerinde, Büyük Taarruz; Afyon-Dumlupınar Büyük Meydan

²⁹ Erkal; 1994, s. 7-10.

³⁰ Mesut Çapa; *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Demeği Yayınları, Ankara, 2010, s. 28.

³¹ Aygün Attar; "Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması", *Atatürk Ansiklopedisi*.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-ukrayna-dostluk-antlasmasi/> Erişim Tarihi: 24.07.2022.

³² "Kemalettin Sami Paşa'nın Hal Tercümesi"; *Askerî Mecmua*, S 93, 1 Haziran 1934, s. 456-457.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 257-285

Muharebesi, 30 Ağustos 1922’de yapılan muharebe de Başkomutan Muharebesi olarak geçmektedir.³³ Bu çalışmada Afyon-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi yerine yazım kolaylığı açısından Büyük Taarruz ifadesi kullanılmıştır.

1. Büyük Taarruz’da 4’üncü Kolordu

4’üncü Kolordu Albay Kemalettin Sami Bey	5’inci Kafkas Tümeni
	Yarbay Halit Bey (Kurmaya Albay Akmansu)
	11’inci Tümen
	Yarbay Ahmet Derviş Bey (Korgeneral)
	12’nci Tümen
	Albay Osman Nuri Bey (Tümgeneral Koptagel)
8’inci Tümen	
Albay Kazım Bey (Tümgeneral Sevüktekin)	

Tablo-1. Büyük Taarruz’a Katılan 4’üncü Kolordu Birlikleri (26-29 Ağustos 1922)³⁴

Büyük Taarruz’da 4’üncü Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey, kolordusunda bütün hazırlıkları tamamlamış ve 24 Ağustos 1922’de taarruz emrini yayımlamıştı. Buna göre 4’üncü Kolordu, Akarçay ile Mantartepe-Kaygısızlar-Kilitmezarı-Çamgölü-Ulukaya batısı hattı arasından İkiştepe-Meşecik sırtları-Hacılar Tepesi-Kurtkayası-Küçük Kaleciksisivrisi-Poyralıkaya-1310 rakımlı Tepeler-Deliktaş ve bunun bir kilometre batısından geçen Yunan mevzilerine taarruz edecekti. Kolordu birlikleri taarruz mevzilerine 25/26 Ağustos gecesi girecek ve sonradan bildirilecek saatte taarruza başlayacaktı. Topçu ateşiyle başlayacak taarruzda tahrip ateşi bitmeden piyadeler, tel örgülere sokularak tel örgüler kesilecek ve Yunan siperlerine süngü hücumuyla girecekti.³⁵

4’üncü Kolordu Komutanı, 24/25 Ağustos gecesini Efesultan’da geçirmişti. 25 Ağustos’ta birlikleri, 8’inci ve 11’inci Tümenlerle 5’inci Kafkas Tümeninin tan vaktinden önce taarruz mevzilerine girmelerini ve 26 Ağustos 1922 saat 04.30’da başlayıp saat 06.00’da son bulacak topçu ateşi esnasında piyadenin hücum mesafelerine yanaşmalarını emretti. 12’nci Tümenin bir alayı Avlakyaylası’na yanaştırıldı. Bir bataryası Hüseyintepe’de

³³ İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 8.

³⁴ İsmet Görgülü; *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 385-386. *Askerî Mecmuası*; S 97, 1 Haziran 1935, İstiklal Savaşı’nda 4’üncü Kolordu lahikası krokiler kısmı.

³⁵ Niş; s. 56-58.

geceden seçilen mevziye gönderildi. Kolordu muhabere ve istihkâm bölükleriyle amele taburu Kocatepe gerisine alındı. 25 Ağustos'ta havanın kararmasıyla ağır topçular, mevzilerine hareket ettiler ve sabaha kadar bütün hazırlıklarını tamamladılar. 5'inci Tümenen bir sahra bataryası da Belentepe doğu yamaçlarına ateş edecek şekilde mevzilendi.³⁶

26 Ağustos 1922'de Türk ordusu, 04.00'ten³⁷ itibaren Yunan ordusuna karşı Kocatepe'den genel bir taarruzla topçu ateşine başlamıştı.³⁸ Böylece Türk ordusu, Yunan tarafının zayıf noktalarının istismar etmek ve kendi kuvvetini kullanmak için en iyi pozisyonunu da yaratmış oluyordu.³⁹ Yunan kaynaklarına göre topçu ateşiyle birlikte Yunan birlikleri *hallaç pamuğu gibi* dağılmışlardı. Hatta "O güne kadar Küçük Asya Seferi Yunan Orduları bu kadar isabetli ve şiddetli topçu ateşi altında kalmamıştı."⁴⁰ 4'üncü Kolordu, Meşecik Sırtları-Kaleciksvirisi-1.310 rakımlı Tepe-Toklu'daki Yunan mevzilerine taarruz ediyordu.⁴¹ Saat 05.00'te 5'inci Kafkas Tümeni Komutanı Kurmay Yarbay Halit Bey, skoda obüslere ayrılan mermilerin tel engellerini tahribe kâfi gelmeyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine 4'üncü Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey, "Taarruz yapılacaktır, durum hangi sınıf ve silahtan fedakârlık gerektiriyorsa onu yapmaya mecburdur, muvaffakiyet Allah'tan." diyerek emir vermişti. Saat 05.30'da ise 5'inci Kafkas Tümeni birlikleri, Yunan topçularının ateşine aldırılmayarak düzenli bir şekilde ilerlemeye başlamış; 06.30'da ilk kol, tel örgülere sokularak makas, kanca ve kol kuvvetiyle tel engelleri 06.45'te aşmıştı. Böylece süngü hücumu ile hedef bölgeler ele geçirilmeye başlanmıştı.⁴² Nihayetinde sabah saat 09.00 sıralarında 5'inci Kafkas Tümeni, Kaleciksvirisi ve 1.310 rakımlı Tepe'nin güney kısmını ele geçirmiş ve Yunan birinci mevzisine girmeyi başarmıştı.⁴³ 15'inci Tümen 38'inci Alayı da mevzinin en önemli noktalarından olan⁴⁴ Tınaztepe'ye girmiş ve 38'inci Alay Komutanı Yarbay İlyas Bey bu esnada yaralanmıştı.⁴⁵ Büyük Taarruz'un ilk şehitleri de 38'inci Alaydan verilmişti.⁴⁶

³⁶ age.; s. 56-58.

³⁷ İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 82-3.

³⁸ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 22. Ercan; s. 111. Fahri Aykut, kaleme aldığı *İstiklal Savaşı'nda IV. Kolordu* adlı eserinde taarruz ateşinin karanlık olmasından dolayı saat 05.15'te başladığını belirtmektedir. Fahri Aykut; *İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu*, Yay. haz. Z. Türkmen ve A. Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 220.

³⁹ Kara Harp Okulu; *Harp Tarihi Ders Notları*, Kitap I, Ankara, Harp Okulu Basımevi, 1983, s. 30.

⁴⁰ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 723.

⁴¹ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 23.

⁴² Niş; s. 90.

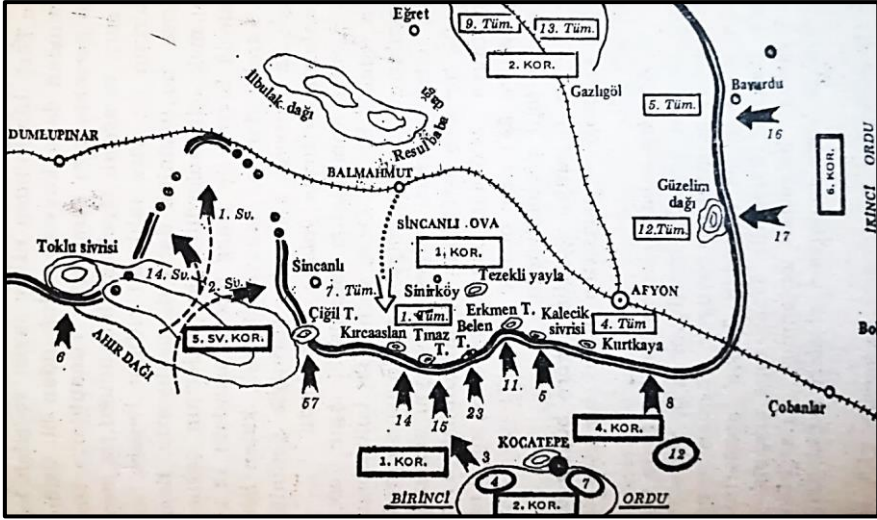
⁴³ İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 82-4.

⁴⁴ Çalışlar; s. 47.

⁴⁵ Fahri Belen; *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 430, 432.

⁴⁶ Erdoğan; s. 218.

Aynı günkü muharebelerde Yunan cephesine giren ilk birlik, 15'inci Tümenin 38'inci Alayı idi.⁴⁷ Diğer tümen ise 5'inci Kafkas Tümeni idi. Öğleden sonra ise 5'inci Kafkas Tümeni 11'inci Tümen ile Erkmen Tepe'ye bir taarruz gerçekleştirmiş, tepe üç defa el değiştirmiş fakat sonunda Yunanların elinde kalmıştı.⁴⁸ Çünkü burada 5'inci Kafkas Tümeninin yardığı cepheyi ihtiyatlarla kuvvetlendirmesi gerekirken 4'üncü Kolordu Komutanı yarma alanını genişletmek istemişti. Ayrıca topçu ateşi de iki hedefe bölünmüştü. Dolayısıyla yeni bir taarruz hedefi seçmek 4'üncü Kolordunun Kurtkaya (Kızılkaya) taarruzunun durmasına neden olmuştu.⁴⁹ 8'inci Tümen de 06.00'da Kurtkaya-1.286 rakımlı Tepe-Meşecik-Hacılar Tepeleri-İnciktepe'ye taarruza geçmişti. Yunan mevzilerine 200-400 metre kadar yanaşan Tümen, daha fazla ilerleyememişti. Bu duruma karşı 4'üncü Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Bey, 12'nci Tümen komutanına bir alayla 8'inci Tümenin batı yanını uzatmasını ve Kurtkaya'ya taarruzunu emretmişti. Bu taarruz, askerin yorgunluğu ve birliklerin birbirine karışmış olması nedeniyle 27 Ağustos sabahına bırakılmıştı.⁵⁰

Kroki-1. 26 Ağustos 1922'de Türk ve Yunan Ordusunun Durumu⁵¹

Kroki-1'den anlaşıldığı üzere Afyon'un kuzeyi daha zayıf mevcuttu 2'nci Ordu ile tutulmuş, buradan tasarruf edilen kuvvetler (sıklet merkezi ile) Afyon'un güneybatı bölgesinde toplanmıştı.⁵² Özetle 26 Ağustos 1922'de

⁴⁷ A. Şevket; "İstiklal Harbi'nde 38'inci Alayla Samsun'dan İzmir'e", *Askerî Mecmua*, S 121, 1941, s. 45.

⁴⁸ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 24.

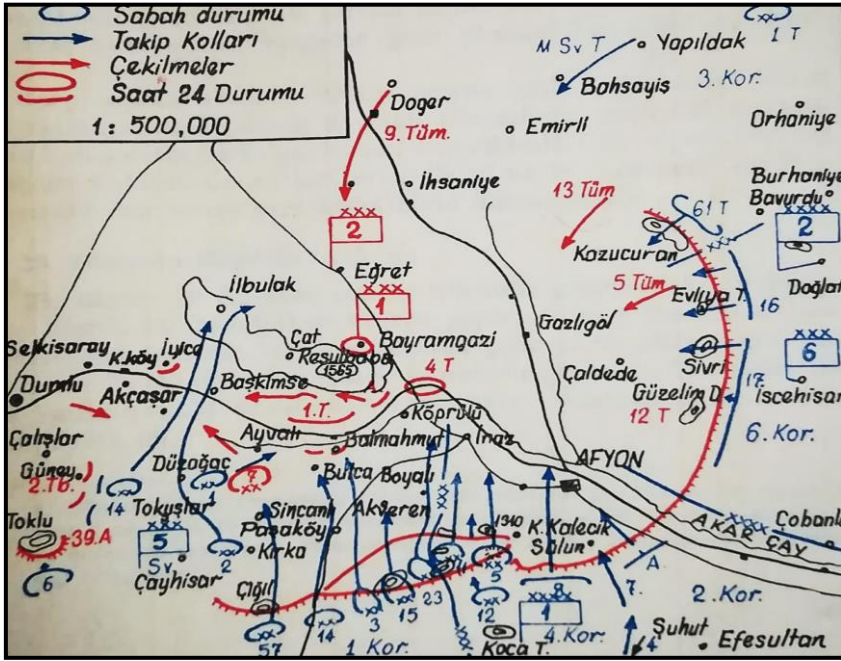
⁴⁹ Belen; s. 431.

⁵⁰ Aykut; s. 224.

⁵¹ Artuç; s. 89.

⁵² Kara Harp Okulu; s. 35.

sabahleyin başlayan muharebeler bütün cephede 27 Ağustos 1922 sabahına kadar devam etmiş;⁵³ 4'üncü Kolordu Yunan birinci hattını, 23'üncü Tümen Belentepe'yi almış ve Süvari Kolordusu da Yunan hattı gerilerinde tesirli taarruzlar yapmıştı. Tınaztepe'yi alan 15'inci Tümen,⁵⁴ mukabil taarruzla mevzinin bir kısmında tutunabilmişti. 14'üncü Tümen de zapt ettiği Kılıçarslan mevkisini terk etmişti. Cephenin güneyinde Yunan mukabil taarruzları devam ederken Yunan Başkomutanı General Hacıanestis cephenin kuzeyinden taarruz yapılması için General Trikupis'e emir vermişti. Fakat Yunanların kuzey taarruzu için cepheyi örtecek kâfi derecede kuvveti kalmamıştı.⁵⁵

Kroki-2. 27 Ağustos 1922'de Batı Cephesi'nin Genel Durumu⁵⁶

27 Ağustos 1922'de 4'üncü Kolordu cephesinde saat 06.00'da 8'inci Tümen ve 12'nci Tümen süngü hücumu ile Kurtkaya Tepelerini ele geçirmişti. 5'inci Kafkas Tümeni ve 11'inci Tümen ise 1.310 rakımlı Erkmen Sırtlarındaki muharebeleri başarıyla yürütmüşlerdi.⁵⁷ Burada boğaz

⁵³ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 25.

⁵⁴ İzzettin Çalışlar; 26 Ağustos 1922'de muharebelerin devam ettiği saatlerde Tınaztepe'yi tutan 15'inci Tümen Komutanı'na tepenin muhafazasının zarurietini anlatarak "Düşmanın kuvvetli piyadesi yoktur. Topçusu karşısında Tınaztepe'yi bırakmak günahdır ve sorumluluk gerektirir." demişti. Çalışlar; s. 53.

⁵⁵ Belen; s. 434.

⁵⁶ age.; s. 445.

⁵⁷ Niş; s. 117-120.

boğaza yapılan şiddetli muharebelerde Yunan kuvvetleri, kuzey ve kuzeydoğu istikametinde dağılarak çekilmişlerdi. Tezekliyayla-Sarıkaya hattında ve Hacılar Tepesi'nde Yunan kuvvetleri mukavemet göstermişlerdi.⁵⁸ Bugünkü muharebelerde 4'üncü Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey, 5'inci Kafkas Tümeni komuta yeri olan Beytepe'de muharebeyi idare ederek "Ordumuza kati neticeyi temin edecek olan 1.310 rakımlı Erkmen Tepeler elde edilecek!" diyerek kolordusuna emir vermişti.⁵⁹ 4'üncü Kolordu karşısında Tezekliyayla'da ve Meşecik sırtlarında Yunanlar, Afyon'u boşaltmak için zaman kazanmak maksadıyla⁶⁰ mukavemet etmekte ve bu mevziye karşı kolordunun taarruzu şiddetle devam etmekteydi. 4'üncü Kolordu saat 16.20'de Kurtkaya kuzeydoğusundaki sırtları ve Hacılar Tepesi ile Meşecik Sırtlarını ele geçirmişti. Bu mevzideki 4'üncü Yunan Tümeni birlikleri *perişan bir surette* Afyon istikametinde geri çekilmeye başlamıştı. 11'inci Tümen, 27/28 Ağustos gecesi ise Yeşilsirt-Büyükgüzel Sırtlarına kadar ilerleyecek, 12'nci Tümen 1.310 rakımlı Tepeler bölgesinde toplanacaktı.⁶¹

27 Ağustos'ta 7'nci ve 8'inci Tümen ile Meclis Muhafız Taburu, 2'nci Kolordu emrinde olarak Afyon istikametine çekilen Yunan kuvvetlerini takibe memur edilmiş ve 8'inci Tümen, Afyon'a dâhil olmuştu. Akşama kadar Yunan kuvvetleri, Altıntaş-Balmahmut-Resulbaba Dağı eteklerine kadar kaçarak geri çekilmişlerdi. Bu çekilişle beraber 4 toplu Şnayder (Schneider) cebel bataryası ve 2.000 kadar mermisi, çeşitli piyade topçu mermisi ile 3 ağır makineli tüfek, yüzlerce çadır ve teçhizat ele geçirilmişti.⁶² Ayrıca 3.000'e yakın Yunan askeri de zayi olmuştu. 4'üncü Kolordunun zayıyatı ise 300'ü şehit olmak üzere toplamda 2.000 idi.⁶³ Fahri Aykut'a göre 265 şehit, 1.015 zayıyat vardı.⁶⁴

Bugünkü muharebelerden sonra 4'üncü Kolordunun durumu şöyleydi: Ayvalı-Akçeşehir hattı boyunca⁶⁵ 8'inci Tümen Afyon'da, 5'inci Kafkas Tümeni Yılanlıkaya-Ballıkaya hattında, 11'inci Tümen Yeşilsirt-Büyükgüzel Sırtlarında, 12'nci Tümen ve 4'üncü Kolordu Karargâhı da Erkmen Tepe'de⁶⁶ (1.310 rakımlı Tepe'de) idi.⁶⁷

⁵⁸ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 27.

⁵⁹ Belen; s. 437.

⁶⁰ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 28.

⁶¹ Niş; s. 126.

⁶² İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 29.

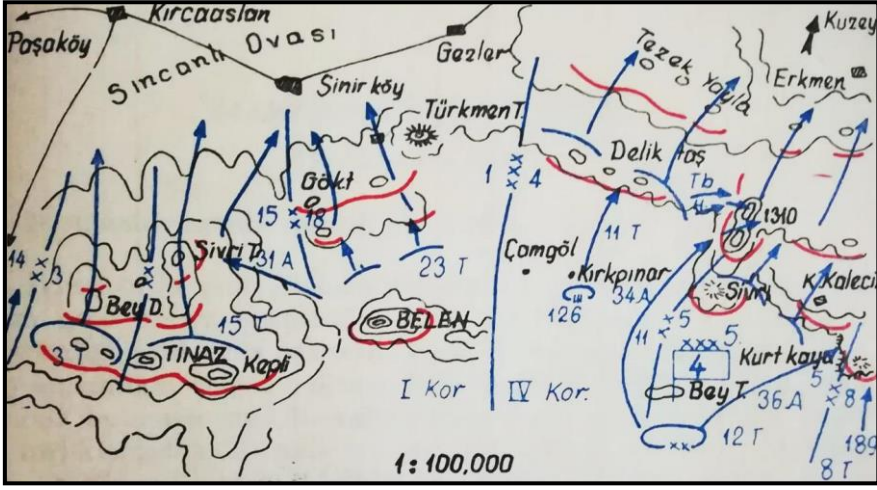
⁶³ Belen; s. 438.

⁶⁴ Aykut; s. 233.

⁶⁵ Çalışlar; s. 61.

⁶⁶ İSH-Kutu:1784, Gömlek: 82, Belge: 4.

⁶⁷ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 29.

Kroki-3. 27 Ağustos 1922'de 4'üncü Kolordu (Krokinin Sağ Tarafı)⁶⁸

Neticede bugün Afyon, saat 08.30'da Yunan işgalinden kurtarılmıştı. Yunanların bir senedir tahkim ettiği Afyon, ele geçirilmiş ve toplamda üç tümene yakın kuvvet, perişan bir surette Sincanlı (Sinanpaşa) Ovası'na atılmıştı. Bununla birlikte 12 top, birçok silah ve cephane ele geçirilirken birçok Yunan askeri esir alınmıştı.⁶⁹ Yunanlar Afyon'dan kaçarken yedi tayyare ve 40.000 çuval şekeri yakmışlar ve telsiz istasyonunu da tahrip ederek kaçmışlardı.⁷⁰

27 Ağustos 1922'nin özeti olarak Yunan cephesi tamamen yarılmış, 8'inci Tümen Afyon'a girmiş, 15'inci Tümen, 3'üncü Tümen ve 23'üncü Tümen ile Tınaztepe'yi zapt etmiş ve Yunanları Sincanlı Ovası'na atmıştı. Çiğiltepe'ye taarruz eden 57'inci Tümen ise henüz hedefine ulaşamamıştı. Bundan müteessir olan 57'nci Tümen Komutanı Albay Reşat Bey (Albay Çiğiltepe) beylik tabancasıyla intihar etmişti. Oysa saat 13.00'te Tümeni, Çiğiltepe'yi geri almıştı.⁷¹ Bugünkü muharebelerden sonra Afyon'un geri alınmasıyla Yunan kuvvetleri, asıl ve önemli mevzilerinden uzaklaştırılmış ve İzmir yolu da kesilmişti.⁷² Neticede 4'üncü Kolordu, yabancı uzmanların "altı ayda alınmaz" denen Afyon güney ve batı mevzilerini tamamen geri almıştı.⁷³

⁶⁸ Belen; s. 445.

⁶⁹ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 30.

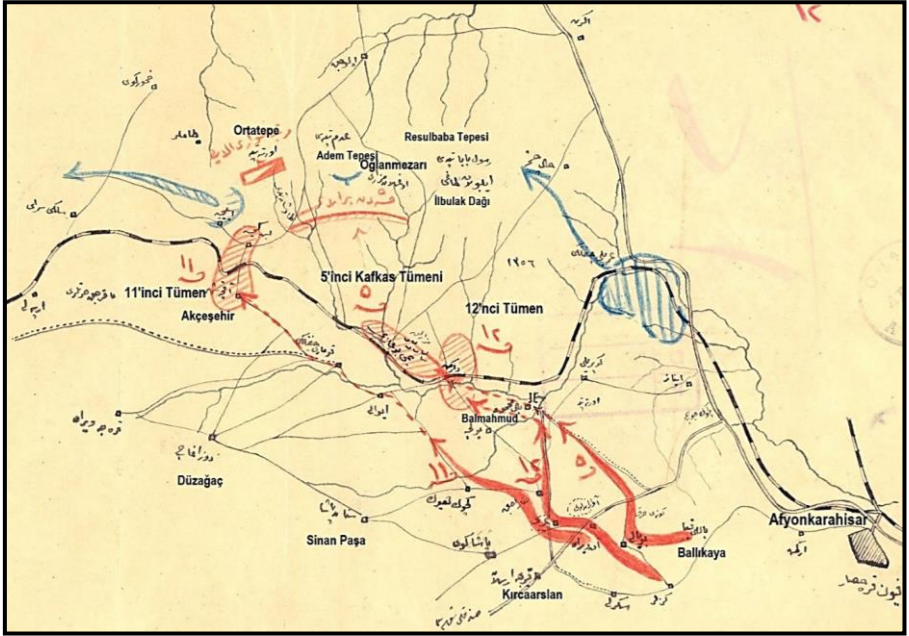
⁷⁰ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 37.

⁷¹ Belen; s. 440.

⁷² Selim Turhan; "Batı Cephesi Kuvvetlerinin 28 Ağustos Günü Takip ve Muharebeleri", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 135.

⁷³ Nüzhet Bulca; *30 Ağustos Zaferi'ne Doğru*, Güven Basımevi, İstanbul, 1949, s. 99.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 257-285

Kroki-4. 28 Ağustos 1922'de 4'üncü Kolordunun Vaziyeti⁷⁴

28 Ağustos 1922'de 4'üncü Kolordu, Afyon-Boyalı arasındaki bölgede Afyon'un güney ve batı mevzilerini tamamen ele geçirmiş durumdaydı.⁷⁵ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Afyon'a gelmiş ve buradan Balmahmut'a giderek birliklerine "takibe şiddetle devam etmeleri" emrini vermişti. Bu minvalde 4'üncü Kolordu, Çatsuyu-Başkimse hattına karşı akşam Ayvalı-Akçeşehir bölgesine varacaktı. 5'inci Kafkas Tümeni bulunduğu yerden istikamet değiştirerek Balmahmut-Yahyalı Boğazı üzerinden boğaz kuzeyindeki Bardaktepe civarına gelecek, Resulbabatepesi-Oğlanmezarı-Tavşantepe hattına karşı keşif ve emniyet müfrezelerini gönderecekti. 11'inci Tümen, Saraycık-Ayvalı yolu ile Kumarlı-Akçeşehir kesimine gelecek ve Tavşantepe-Başkimse-Kızılcaköy Çayı hattına müfrezelerini sürecekti. Tümen Akçeşehir bölgesinde demir yolunun güneyinde muharebeye tutuşmuş ve Yunan birliklerinin geri çekilmesini sağlamıştı. 12'inci Tümen, Boyalı-Saraycık üzerinden Bulca civarına gelecekti. Akşam olduğunda 4'üncü Kolordu hedeflerine varmıştı. Kolordu Komutanı, Çatkuyu'dan güneye inen dere ile Tavşantepe batısı-Başkimse doğusundan geçen dere arasını 5'inci Kafkas Tümenine, bu dere ile Hamur Deresi arasını da 11'inci Tümen keşif ve emniyet bölgesi olarak verdi. 5'inci Kafkas Tümeninin Yahyalı Boğazı'nda, 11'inci Tümenin

⁷⁴ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 5.

⁷⁵ Turhan; s. 133.

Akçaşehir’de, 12’nci Tümenin Yahyalı Boğazı’nın doğusundaki değirmende gecelemelerini emretmiş, kendisi de Ayvalı’ya gitmişti.⁷⁶ Kolordu komutanı, Ayvalı çevresindeki tepeleri tek tek at sırtında gezerek tümenlerinin intikalini bizzat yönetmişti.⁷⁷

28 Ağustos’ta 23’üncü Tümen bölgesinde muharebeler gerçekleşmişti. Yapılan muharebede Köprülü’de 4’üncü Yunan Tümeni baskına uğramış ve birçok zayıyla tümen geri çekilmişti (Köprülü Baskını). Yine aynı şekilde 2’nci Süvari Tümeni, Eğret’te Yunan kuvvetlerine baskın düzenlemişti.⁷⁸ 4’üncü Kolordunun ise Yunan kuvvetleri ile teması az olmuştu. 28 Ağustos akşamı 4’üncü Kolorduya bağlı kuvvetler; 11’inci Tümeni Akçaşehir’de bir alayı Başkimse’de, 5’inci Kafkas Tümeni Yahya Boğazı’nda bir alayı Oğlanmezarı güneyinde, 14’üncü Tümen Ayvalı doğusunda, 4’üncü Kolordu Karargâhı da Ayvalı’da bulunmaktaydı.⁷⁹

29 Ağustos 1922’de 1’inci Ordu, 4’üncü Kolordusu ile General Trikupis Grubunun geri çekilme hattını kesecek surette taarruz etmeye, 1’inci Kolordusu ile de Dumlupınar’a çekilmiş olan General Fragkos Grubunu Uşak istikametinde atmaya çalışacaktı.⁸⁰ 29 Ağustos’ta 4’üncü Kolordu, Batı Cephesi’nde muharebenin en ağır yükünü taşımıştı.⁸¹ 5’inci Kafkas Tümeni, Oğlanmezarı-Damlar-Çalköy üzerinden Kızıltepe’ye ilerlemişti. Ademtepe-Ortatepe hattında Yunanların bir alayı ve bir batarya kundağı ile dümdarlar arasında muharebe yapılmıştı. Kolordunun Mürettep Süvari Alayı da Beşkarış-Büyükmeşeler-Karaağaç-İçören hattını keşfetmek üzere hareket etmişti. 11’inci Tümen, Başkimse üzerinden Abatepe’ye, takviye kuvveti⁸² olarak Kolordu emrine verilen 3’üncü Kafkas Tümeni de Arpalı, Bostancı Harabesi-Hasandede kuzeyindeki hatt-ı bala⁸³ istikametine Yeniköy-Arpa Gediği hattına ilerlemişti. Tümen, Tavşanlı’da bir Yunan süvari alayına taarruza geçmişti. 12’nci Tümen, Yahya Boğazı’ndan Başkimse’ye Akamayak istikametinde ilerlemekteydi. Bugünkü muharebelerde bir top ve bir sıhhiye otomobili ele geçirilmişti.⁸⁴ Ayrıca Yunanların iki tümen kuvveti Ulucak-Hamurköy-Çalköy-Aslıhanlar yoluyla Dumlupınar istikametinde kaçarken 4’üncü Kolordu birlikleri 3’üncü Kafkas, 5’inci Kafkas ve 11’inci Tümen ve 1’inci Kolordunun 23’üncü

⁷⁶ Niş; s. 154.

⁷⁷ Erdoğan; s. 278.

⁷⁸ Belen; s. 445-449.

⁷⁹ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 34.

⁸⁰ Belen; s. 456.

⁸¹ *age.*; s. 458.

⁸² Ziyaettin Daryal; “Batı Cephesi Kuvvetlerinin 29 Ağustos 1922 Muharebeleri”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 149.

⁸³ Doruk çizgisi, tepelerin en yüksek noktasından geçen hayali çizgi. Ferit Devellioğlu; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Yay. haz. A. S. Güneçal, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002, s. 341.

⁸⁴ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 2a.

Tümeni bu kuvvetlere bir baskın düzenlemiş ve Yunanlarla muharebe etmişlerdi. Yunan kuvvetleri, saat 14.00'ten sonra Kızılcaköy-Arpa Gediği istikametine sürülmüş ve Dumlupınar yolu kapatılmıştı. Böylece Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar'a çekilmeleri engellenmişti.⁸⁵ Karanlıkbahçe'ye kadar Kozluca Tepesi-Hamurköy güneyindeki sırtlarda-Çalköy güneydoğusundaki sırtlarda-Çeşme-Aslıhanlar güneyindeki Kuru hattında şiddetli muharebeler olmuştu. Bu hatta Yunan kuvvetlerinin savunma ve mukabil taarruzlarına rağmen Türk taarruzu kuzeye doğru ilerleyebilmişti. Saat 22.00'den sonra da cepheye topçu ve piyade ateşleri devam etmişti. Bugünkü muharebelerde Yunan kuvvetleri, Aslıhanlar civarında Çalköy güneydoğusunda Hamurköy güneyinde olmak üzere 5/6 bataryası ateş etmişti.⁸⁶ Ayrıca 12'nci Tümenin 2'nci Piyade Alayı Hamurköy güneyindeki Yunan mevzilerine süngü hücumu gerçekleştirmiş ve Yunanlar, Hamurköy kuzeyine atılmıştı. Bu esnada bir top alınmıştı. 4'üncü Kolordu cephesinde sabaha kadar top ve tüfek ateşi devam etmiş ve Yunanların bir tümene yakın kuvveti hezimete uğratılmıştı.⁸⁷ Nitekim 29 Ağustos itibarıyla Yunan asıl kuvvetleri, kuzey, güney ve güneybatıdan çevrilmiş bir durumda idi.⁸⁸

4'üncü Kolordu birlikleri bugünkü muharebelerde çok büyük bir faaliyet ve muharebe becerisi göstermişlerdi. Başkimse'den itibaren Yunan birliklerine nerede rastlandıysa taarruz edilmiş ve kaçmaya çalışan Yunanların yolları kesilmişti. Ayrıca birliklerin Dumlupınar istikametinde ilerlemesine meydan verilmemişti.⁸⁹

4'üncü Kolordunun 29 Ağustos 1922 akşam konusu şöyle idi: 5'inci Kafkas Tümeni Kozluca Tepesi güneyinde muharebe hâlinde, 11'inci Tümen Hamurköy güneyinde muharebe hâlinde, 3'üncü Kafkas Tümeni Silkisaray kuzeyinde muharebe hâlinde, 12'nci Tümenin bir kısmı 5'inci Kafkas Tümenini takviye hâlde bir kısmı da Küçükköy civarında⁹⁰ günü tamamlamışlardı.

2. Başkomutan Muharebesi'nde 4'üncü Kolordu (30 Ağustos 1922)

Meydan muharebeleri, bir harp sürecinde tarafların harbi kazanarak karşı tarafa isteklerini kabul ettirebilmeleri için bütün imkân ve kabiliyetlerini ortaya koydukları kesin sonuçlu muharebelerdir.⁹¹ Buna göre 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'un dört günlük seyri, Türk komuta kademesinin üstün sevk idare ve Türk askerinin cesaret ve

⁸⁵ Daryal; s. 149.

⁸⁶ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 3. İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 4.

⁸⁷ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 10.

⁸⁸ Daryal; s. 150.

⁸⁹ Aykut; s. 248.

⁹⁰ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 3.

⁹¹ Özselçuk; s. 55.

kahramanlığı sayesinde Yunanların 10,5 aydır tahkim ettiği ve en güçlü silahlarla donattığı mevzilerdeki direnişi, hiç beklenmeyen çok kısa bir zamanda kırılıp aşılarak 29 Ağustos akşamı kesin sonuca doğru gidişin sinyalini vermişti.⁹²

29 Ağustos akşamı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, cephenin son durumu hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlardı. Yunan ordusunun büyük bir kısmı kuzey, doğu, güney ve güneybatıdan kuşatılmıştı. Planlanan tam da buydu. Durum karşısında taarruza ve takibe devam kararı alındı.⁹³

1'inci Ordu	4'üncü Kolordu
	3'üncü Kafkas Tümeni
	5'inci Kafkas Tümeni
	11'inci Tümen
	12'nci Tümen
	23'üncü Tümen
2'nci Ordu	6'ncı Kolordu
	16'ncı Tümen
	61'inci Tümen

Tablo-2. Başkomutan Muharebesi'ne Katılan Birlikler (30 Ağustos 1922)⁹⁴

30 Ağustos Başkomutan Muharebesi, 4'üncü Kolordu mıntıkasında gerçekleşmişti. Dolayısıyla Başkomutan Muharebesi'ne katılan Türk ordusu birlikleri de 4'üncü Kolordu mıntıkasında yer alan birlikler ile 6'ncı Kolorduya bağlı bazı tümenlerden oluşmaktaydı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1'inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa ve 4'üncü Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Bey muharebeyi yönetmek üzere 30 Ağustos 15.30'da 11'inci Tümenin gözetleme yeri olan Yunan kuvvetlerine 2 km uzaklıktaki mesafede⁹⁵ Zafertepe'ye gitmişti.⁹⁶ Tıpkı Arıburnu, Anafartalar, Sakarya ve Afyon'da olduğu gibi Başkomutan Muharebesi'nde de Mustafa Kemal Paşa en ileride ve kesin sonuç yerindeydi. Onun her zaman

⁹² Şükrü Erkal; "Büyük Taarruz'da Başkomutan Muharebesi (30 Ağustos 1922)", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 153.

⁹³ Niş; s. 231.

⁹⁴ Görgülü; s. 390.

⁹⁵ Belen; s. 466.

⁹⁶ Erkal; 1992, s. 154.

tekrarladığı prensip burada da zuhur etmişti; “Önemli kararların tatbik ve icrasını başkalarının ellerine ve tesadüfe bırakamayız.”⁹⁷

30 Ağustos 1922’de 4’üncü Kolordu mıntıkasında Yunanların iki tümen kadar kuvveti, Hamurköy-Çalköy istikametinde geri çekilmeye başlamıştı. 23’üncü Tümen topçuları, Aslıhanlar civarında toplanmış olan Yunanların iki tümen kadar tahmin edilen kuvvetine, 30 Ağustos’ta tesirli atışlarla baskın yapmış ve Yunanlar, panik hâlinde bütün ikmal maddelerini bırakarak kuzey ve kuzeybatıya Uşak istikametinde kaçmaya başlamışlardı. Alınan esir ifadelerinden muharebe edilen Yunan kuvvetlerinin 5’inci, 9’uncu, 12’nci ve 13’üncü Tümen ile 4’üncü Tümen bataryasından mütebaki birlikler olduğu anlaşılmıştı. Bu birlikler, Altıntaş-Dumlupınar şosesi üzerinde üç ağır top ve 40 otomobili terk ederek kaçmışlardı. 4’üncü Kolordunun 30 Ağustos’ta konuşu; 12’nci Tümen Hamurköy kuzey sırtlarında taarruz hâlinde, 3’üncü Kafkas Tümeni Bostancı Harabe-Salmanlar istikametinde ilerlemekte, 11’inci Tümen Küçükköy kuzey sırtlarında, 5’inci Kafkas Tümeni Küçükköy batısında ihtiyatta bulunmakta idi. Tümen buradan Arpalı dolaylarına hareket ettirilmişti. 23’üncü Tümen ise 4’üncü Kolordu emrine verilmişti.⁹⁸ Bu Tümen, Hasandede kuzeydoğusunda ve Çalköy-Kızılaş Deresi yoluna hâkim durumda ve Kızılaş Vadisi’ni örtmek üzere hareket hâlinde idi.⁹⁹

Altıntaş istikametinde ilerleyen 4’üncü Kolordu birlikleri, 30 Ağustos akşamına doğru Alayunt ve Kütahya havalisine ulaşmış ve bu mıntıkadaki Yunan piyade alayını kısmen imha etmişti. Cephenin sol cenahında Dumlupınar doğu ve kuzeydoğusunda iki gündür devam eden muharebelerde hezimete uğrayan beş tümene yakın Yunan kuvveti, 30 Ağustos 1922’de Çalköy-Adatepe mıntıkasında bulunmaktaydı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 4’üncü Kolorduya bağlı 5’inci Kafkas Tümenine “Süngü hücumu yaparak Yunanları atacak ve mutlaka Adatepe’yi ele geçirecektir.” emrini vermişti. Bu emirle birlikte 5’inci Kafkas Tümeninin yaptığı süngü muharebesi (Adatepe Muharebesi)¹⁰⁰ pek kanlı bir surette geceye kadar devam etmişti. Her taraftan tazyik ile Yunan birliklerinin Uşak istikametinde kaçıışı kesilerek mağlup edilmiş ve bir kısmı koşulu olmak üzere çeşitli çapta 40’a yakın top ve birçok yük ve binek otomobil, kilitli topçu ve piyade cephanesiyle birçok eşya ile çeşitli malzeme ve ağırlıklarını terk ederek *perişan bir şekilde* ormanların içerisinde dağılmışlar ve firara başlamışlardı. Bu firariler, Türk süvarisi tarafından takip edilerek kısım kısım teslim alınmaya başlanmıştı. Daha güneybatıda Tuzluca-Kaplangı ve Yenice

⁹⁷ Niş; s. 232.

⁹⁸ Aykut; s. 251.

⁹⁹ İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 9. İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 10; Niş; s. 234.

¹⁰⁰ Aykut; s. 252-253.

hattında gece yarısına kadar Yunanlarla pek kanlı muharebeler olmuş ve üç tûmene yakın Yunan kuvveti, geri çekilmeye mecbur olmuştu. Muharebe meydanı Yunan ölüleriyle dolmuştu.¹⁰¹ Saat 24.00 itibarıyla bütün Kolordu bölgesinde ateş kesilmişti. Yıllar boyu sürüp gelen mücadele, günlerden beri devam eden özellikle 30 Ağustos 1922'de Yunan ordusunun büyük bir kısmını yok eden kanlı muharebelerle artık kesin olarak bitmiş bulunuyordu.¹⁰²

Büyük Taarruz'da 4'üncü Kolordunun zayıfatı, 40 subay, 2.280 er şehit; 142 subay, 6.854 er yaralı idi. Bu zayıfat miktarı muharebe eden mevcudun 1/6-1/7'si oranındaydı. Bu yüksek oran Kolordunun yapmaya mecbur olduğu zor görevlerle karşılaştırılırsa çok görülmemelidir. Çünkü 4'üncü Kolordu, çok kuvvetli tahkim edilerek hazırlanmış mevziyi, zorunlu hücumla bir düğüm noktasından yarararak ele geçirmişti. Ayrıca Yunan cephesinin yarılmasından sonra yardıma koşan Yunan Kuzey Grubunun beş tûmenini durdurup kuşatarak Başkomutan Muharebesi'nin parlak zaferini ancak bu çetin mücadelelerle kazanmıştı.¹⁰³

Başkomutan Muharebesi, Büyük Taarruz'un son safhasıdır. 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da gerçekleşen muharebelere Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat katılması, Büyük Taarruz'da¹⁰⁴ kati bir neticeyi temin etmiş olması ve Batı Cephesi ordularının bugüne Başkomutan günü adının verilmesini istemelerinden dolayı 30 Ağustos'ta meydana gelen muharebelere "Başkomutan Muharebesi" adı verilmiştir.¹⁰⁵ Batı Cephesi Komutanlığının bu konu hakkındaki resmî beyannamesi şöyledir:

"Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi (Büyük Taarruz) Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin imha safhasını teşkil eden 30 Ağustos 1922 Muharebesi, kuzeyden 61'inci Tûmen ve 6'ncı Kolordunun ve güneyden 4'üncü Kolordunun katılımıyla Süvari Kolordusunun tesirinde, Aslıhanlar-Çal-İşgören mıntıkasında ve Çalköy doğusunda bizzat birinci hatta 11'inci Tûmen bölgesinde bulunan Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emri altında cereyan etmiş ve kati netice eylemiştir. Bu muharebe, harbi mukaddes davamız lehine katiyetle değiştirmiş ve Trikupis ile Digenes gibi en büyük komutanları başlarında olduğu hâlde Yunan ordusunu perişan bir şekilde her taraftan kıtaatımızın eline teslim etmiştir. Ordularımız için bir tarihî hatıra olmak ve Başkomutanımıza muhabbet ve sarsılmaz bağlılığımız ile

¹⁰¹ İSH-Kutu: 1802, Gömlük: 20, Belge: 12a.

¹⁰² Niş; s. 249, 275.

¹⁰³ Aykut; s. 252-253.

¹⁰⁴ Kazım Özalp; *Millî Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 234.

¹⁰⁵ İSH-Kutu: 1784, Gömlük: 82, Belge: 9.

itimadımıza yeni delil teşkil etmek üzere mezkûr 30 Ağustos 1922 Muharebesi'ne, 'Başkomutan Muharebesi' adı verilmiştir."¹⁰⁶

Bugünkü muharebelerde Adatepe'de çevresi sarılan Trikupis Grubu, 61'inci ve 3'üncü Tümen arasındaki gedikten kaçmayı başarmışlardı.¹⁰⁷ Bundan sonra Yunan kuvvetlerinin İzmir'e kadar takibi devam etmişti. 1 Eylül 1922'de Uşak geri alınmıştı. 2 Eylül 1922'de ise 5'inci Kafkas Tümeni bölgesinde 23'üncü Tümen 69'uncu Alayı tarafından Yunan Başkomutanı olarak atanan General Nikolaos Trikupis esir edilmişti.¹⁰⁸ Nihayet 9 Eylül 1922'de Türk ordusu, İzmir'e girmişti.¹⁰⁹

Neticede Büyük Taarruz ile birlikte sadece Yunan ordusu hezimete uğratılmamış, mahvolmuş bir ordunun mezarı olmamış aynı zamanda 500 yıl önce ebediyen tarihe gömülmüş bir imparatorluğu hortlatmak amacıyla bir Bizans ve Helenizm rüyası görenlerin de mezarı olmuştu.¹¹⁰ Diğer taraftan da Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle yeni Türk Devleti'nin temelleri bu taarruzla atılmıştı: "... Hiç şüphe etmemelidir ki yeni Türk Devleti'nin, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri burada tarsin olundu. Hayatı ebediyesi burada tetviç olundu. Bu sahada akan Türk kanları, bu semada pervaz eden şehit ruhları, Devlet ve Cumhuriyetimizin ebedî muhafızlarıdır..."¹¹¹

Sonuç

Sakarya Meydan Muharebesi'nde 4'üncü Grup adıyla muharebelere katılan 4'üncü Kolordu, Batı Cephesi'nin omurgasını tutarak cephenin ayakta kalmasını sağlamıştı. Buradaki başarılı muharebeleri neticesinde ise 4'üncü Kolordu, Büyük Taarruz'un harekât planına göre cephenin kalpgâhında görevlendirilmişti. Kolordu, Büyük Taarruz başladığı zaman bu kalpgâhtan Yunan ordusuna ilk darbeyi vurmuş ve darbeyle sendeleyeni Yunan ordusu, bir daha toparlanmamak üzere perişan bir şekilde dağılarak cepheden kaçmaya başlamıştı. Büyük Taarruz'un son safhası olan Başkomutan Muharebesi'nde ise dağınık Yunan kuvvetlerine karşı 4'üncü Kolordu, Adatepe'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerini yerine getirerek cephedeki mütebaki Yunan kuvvetlerini hezimete uğratmış ve takip harekâtında Yunan Ordusu Başkomutanı General Nikolaos Trikupis'i esir etmişti.

¹⁰⁶ İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 8.

¹⁰⁷ Belen; s. 467.

¹⁰⁸ Nikolaos Trikupis; *General Trikupis'in Hatıraları*, çev. A. Angın, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1967, s. 103. Aykut; s. 260.

¹⁰⁹ Tevfik Ercan, Çetin Anıt; Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 174.

¹¹⁰ Niş; s. 275.

¹¹¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*; Yay. haz. N. Arsan, S. Borak ve Utkan Kocatürk, C II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 185.

Neticede Batı Cephesi'nde başarılı muharebelere imza atan 4'üncü Kolordu, Büyük Taarruz'da da başarısını taçlandırmış ve Türk İstiklal Harbi tarihindeki yerini almıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH).

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 2.

İSH-Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 10.

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 82-3.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 22.

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 8.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 23.

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 82-4.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 24.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 25.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 27.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 28.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 29.

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 4.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 29.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 30.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 37.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 5.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 34.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 2a.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 4.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 10.

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 7.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 3.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 9.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 10.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 12a.

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 9.

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 8.

2. Telif ve Tetkik Eserler

1919-1922 Küçük Asya Seferinin Özetlenmiş Tarihi; MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi-Daktilo Eserler, Askerî Tarih Dairesi Yayınları, Atina, 1967.

ARTUÇ, İbrahim; *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.

Askerî Mecmua; S 97, 1 Haziran 1935.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III; Yay. haz.: N. Arsan, S. Borak ve Utkan Kocatürk, C II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

ATTAR, Aygün; “Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-ukrayna-dostluk-antlasmasi/> Erişim Tarihi: 24.07.2022.

AYKUT, Fahri; *İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu*, (Yay. haz.: Z. Türkmen ve A. Kaptan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

BELEN, Fahri; *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

BULCA, Nüzhet; *30 Ağustos Zaferi'ne Doğru*, İstanbul, Güven Basımevi, 1949.

ÇALHAN, Özden; “Büyük Taarruz Öncesi Askerî Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması”, *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

ÇALIŞLAR, İzzettin; *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, Yay. haz.: Z. Türkmen ve A. Keskin, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2007.

ÇAPA, Mesut; *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010.

DARYAL, Ziyaettin; “Batı Cephesi Kuvvetlerinin 29 Ağustos 1922 Muharebeleri”, *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Yay. haz.: A. S. Güneçal, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.

ERCAN, Tefik ve ANIT, Çetin; *Büyük Taarruz'da Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.

ERCAN, Tefik; “Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz’a Hazırlık ve 26 Ağustos 1926”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

ERDOĞAN, Selim; *Büyük Taarruz*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

ERKAL, Şükrü; “Büyük Taarruz’da Başkumandan Muharebesi (30 Ağustos 1922)”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

ERKAL, Şükrü; “TBMM Hükümetinin Büyük Taarruz Öncesi Barış Girişimleri ve Sonucu”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

ERKAL, Şükrü; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz’a Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C 2, Ks. 6, Kitap 1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.

GÖRGÜLÜ, İsmet; *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

KABASAKAL, Hüseyin; “Türk İstiklal Harbi’nin Büyük Taarruz Planı ve Zamanı Üzerinde Başkomutanlık ve Üst Komutanlık Katında Yapılan Tartışmalar”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

Kara Harp Okulu; *Harp Tarihi Ders Notları*, Kitap I, Ankara, Harp Okulu Basımevi, 1983.

“Kemalettin Sami Paşa’nın Hâl Tercümesi”; *Askerî Mecmua*, S 93, 1 Haziran 1934.

KOCATÜRK, Utkan; *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

NİŞ, Kemal; *Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C 2, Ks. 6, Kitap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1968.

ÖKSE, Necati, BAYCAN, Nusret ve SAKARYALI, Salih; *Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.

ÖZALP, Kazım; *Millî Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZÇELİK, Ayfer; “Büyük Taarruz’a Hazırlık (SAD Taarruz Planı Tasarısı)”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

ÖZLÜ, Hüsnü; “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa’nın Genel Taarruz Planının Analizi”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

ÖZSELÇUK, Nusret; “30 Ağustos Zaferi ve Atatürk”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

ŞEVKET, A.; “İstiklal Harbi’nde 38’inci Alayla Samsun’dan İzmir’e”, *Askerî Mecmua*, S 121, 1941.

TİMURAL, Ahmet, ATAKAN, Rauf, BERKTAY, Alişan ve TİMUR, Cevdet; *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, Ks. 5, Kitap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973.

TRİKUPİS, Nikolaos; *General Trikupis’in Hatıraları*, çev. A. Angın, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1967.

TURHAN, Selim; “Batı Cephesi Kuvvetlerinin 28 Ağustos Günü Takip ve Muharebeleri”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.

Ek-1. 4'üncü Kolordunun Büyük Taarruz İçin Birliklerine Verdiği Emri

Taarruz Emri: 16

1. Yunanların son konusu hakkında eldeki bilgilere göre Afyon güney cephesinde 4'üncü Tümeni, bunun batısında Belentepe ve Tınaztepe'de 1'inci Tümeni, İslamköy-Ahatköy-Sivaslı bölgesinde 2'nci Tümeni ve bunun gerisinde süvari tümeni bulunmaktadır. Afyon doğu cephesinde Akarçay kuzeyinde 12'nci ve 5'inci Tümenleri vardır. Döğer ve Altıntaş yöresinde bulunan 7'nci, 9'uncu ve 13'üncü Tümenlerinden kurulu ihtiyat grubunun yer değiştirdiği hakkında henüz bir bilgi alınmamıştır.

2. Allah'ın yardımı ile 26 Ağustos sabahı genel taarruza başlanacaktır. 1'inci Ordu, 4'üncü ve 1'inci Kolorduları ile Akarçay-Ahır Dağı hattına, 6'ncı Piyade Tümeni ve Süvari Kolordusu ile daha batıdaki bölgeye taarruz edecektir. 2'nci Kolordu Kumalar Dağı iki tarafından ihtiyattadır.

3. 4'üncü Kolordu Akarçay ile Mantartepe-Kaygısızlar-Kilitmezarı-Çamgözü-Ulukaya batısı hattı arasından İkiztepe-Meşecik sırtları-Hacılar Tepesi-Kurtkayası-Küçük Kaleciksvirisi-Poyralıkaya-1310 rakımlı Tepeler-Delikaş ve bunun bir kilometre batısından geçen Yunan mevzilerine taarruz edecektir. 1'inci Kolordu sol yanımızdan Belentepe-Tınaztepe-Çiğiltepe hattına karşı taarruz edecektir.

4. Kolordu 25/26 Ağustos 1922 gecesi taarruz mevzilerine girecek ve sabahleyin kolordu tarafından tayin edilecek saatte taarruza başlayacaktır.

5. 8'inci Tümen Akarçay ile Sarıbaba Tepesi-Büyük Kalecik (dâhil)-Küçük Kalecik (hariç) hattı arasından taarruz edecek ve sol yanında gayet kuvvetli bulunarak özellikle taarruzu İnciktepe-Hacılar tepesi-Kurtkaya-Halkaltepe hattına yöneltecektir. Yunanların birinci hattı düşürüldükten sonra yapılacak çabuk bir hazırlıkla ikinci hattına da taarruz imkânını sağlamak pek uygun olacaktır. Tümen, mürettep süvari alayını sağında kullanacak ve solunda bulunan 5'inci Kafkas Tümeni ile sıkı bir bağlantı kuracaktır.

6. 5'inci Kafkas Tümeni; 8'inci Tümen sol yanı ile Kocatepe-Haticekıran (dâhil)-Beytepe (dâhil)-Tezekliya ile doğu kenarı hattı arasından Küçük Kaleciksvirisi 1, 2, 3 numaralı (yani Küçüktepe, Poyralıkaya Tepesi, 1.310 rakımlı) Tepelere taarruz edecektir. *Taarruzun ilk hedefi: Küçük Kaleciksvirisi ve 1, 2 numaralı Tepelerdir.* Bu hat elde edildikten sonra bunlara dayanılarak 1.310 rakımlı Tepelere taarruza devam edilecektir. Bu ikinci safha esnasında 11'inci Tümen sol yandan da bu taarruza katılacaktır.

7. 11'inci Tümen; 5'inci Kafkas Tümenin Kaleciksvirisi, 1, 2 numaralı Tepeler hattına taarruzu esnasında Yarıkkaya ve Kireli sırtlarında gizlenmiş

olarak taarruza hazır bulunacak ve bu sırtların önündeki büyük derenin kuzeyine yalnız emniyet kademeleri gönderecek, Tezekliya ile Sinirköy doğrultularını gözetleyecektir. Doğudan 5'inci Kafkas ve batıdan Belentepe'ye taarruz edecek olan, 23'üncü Tümen ile sıkı bir bağlantı kuracaktır. 5'inci Kafkas Tümeninin Kaleciksivrisi ve 1, 2 numaralı Tepelere taarruza başladığı anda 11'inci Tümen de 5'inci Kafkas Tümeninin sol yan hududu ile kolordunun sol yan hududu arasından Tezekliya-Ulukaya hattı doğrultusunda ilerleyerek 1.310 rakımlı Tepeleri (3 numaralı) batıdan kuşatmak üzere 5'inci Tümenin taarruzuna katılacaktır.

8. 12'nci Tümen; kolordu ihtiyatı olarak Kazancitepe gerisinde ve Avlakyayla civarında bulunacaktır.

9. Ağır topçuların tabiyesi ve kullanılışları hakkındaki talimat şöyledir: 26 Ağustos 1922 sabahı topçu ateşiyle beraber piyadeler düşman siperlerine yaklaşmaya başlayacaklar, topçu tahrip ateşinin bitmesinden önce piyadeler tel örgülerine sokularak tahrip müfrezeleri tel örgülerini kesecekler, imha ateşinin arkasından ve topçu ateşi uzatıldığı zaman Yunan siperlerine süngü hücumu ile girecektir.

10. Tümenler kendilerini kolordu gözetleme yerindeki santrale bağlayacaklardır.

11. Kuyuluyayla'da seyyar hastane kurulacaktır.

12. İaşe ve cephane ikmal hakkında ayrıca emir verilecektir.

13. Ben, 25 Ağustos 1922 öğleden sonra Avlakkaya'da Kolordu Gözetleme Yeri'nde bulunacağım.

Kaynak: Niş; s. 56-58.

Ek-2. Esir Edilen Yunan Başkomutanı General Trikupis ve General Digenis ile 4'üncü Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Bey ve Türk Subaylar (Uşak, 3 Eylül 1922)

Kaynak: Genelkurmay Millî Mücadele Albümü, Yay. haz.: Hüsnü Özlü, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s. 202.

Ek-3. 4'üncü Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Bey

**Kaynak: “Kemalettin Sami Paşa’nın Hâl Tercümesi”; *Askerî Mecmua*,
S 93, 1 Haziran 1934, s. 455.**

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 257-285

Ek-4. Korgeneral Kemalettin Sami Bey'in Vefat Ettiği Zaman İsmet Paşa'nın Kaleme Aldığı Yazı

Sevgili ve heyecanlı günlerimizin en canlı hatıralarını taşıyan candan bir varlığımızı kaybettik. Yüreğinin ve dermanının bütün kabiliyetlerini muharebe meydanlarında vere vere bitip tükenen Kemalettin; artık her insanın maruz bulunduğu sıhhat arızalarına karşı koyamayacak bir hâle gelmişti. Onun göçmesinin asıl sebebini; vatan uğruna oluktan akıttığı kanların erken neticesi saymalıyız.

Kemalettin genç zabıtlığından beri fedakâr ve kahramandı. Balkan Harbi'nden yarım vücutla çıktı. İstiklal Savaşı'nda İkinci İnönü'nün en çetin bir sahnesinde idi. Yüksek kabiliyetle dövüştü ve yarım kolundan yeni bir yara aldı. Sakarya'nın 21 günü esnasında Kemalettin Paşa hemen arsız, duraksız vuruşmak vaziyetinde bulunmuştur. Gazi; Başkumandan Savaşı'nı idare ederken muharebe meydanında onun en yakın emirlerini almakla bahtiyar oldu. Kemalettin Paşa son yirmi senelik harplerin içinde yetişmiştir. Harpte fedakârlık ve kahramanlık, bir kıta için ve bir kumandan için asıl meziyetlerin başında bulunduğu daima misal olmuştur. Yarım vücudunu yükler gibi güçlkle eyer üstüne attıktan sonra tek eli ile atını şiddetle sevk eder ve buhranlı noktalara azmini ve canlılığını yetiştirirdi. Şeref hissi ve vatanseverlik hırsı bütün mevcudiyetine hâkim kalırdı.

Sulhten sonra Cumhuriyeti Berlin'de temsil etti. Son hastalığına kadar bu büyük vazifesinde de yüksek kabiliyet göstermiştir. Bulduğu memleketi hulus ile severek vazife yaptı. Almanya'daki Türk cemiyetleri ve Türk talebesi ile yakından alakadar oldu. Bu itibarla da kaybımız çok acıktır.

Kemalettin Paşa ile sınırların çok gergin olduğu müstesna zamanlarda beraber çalıştık. Kemalettin'i daima ve samimiyetle sevdik. Bu satırlar; onun yüce hatırasına karşı eski bir arkadaşın derin acılar sızan yüreğinin vefa, hayranlık ve saygı duygularının ifadesidir.

İsmet

Kaynak: “Kemalettin Sami Paşa'nın Hâl Tercümesi”; s. 456-457.